

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Висвітлюються результати соціологічного дослідження проблем формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Визначені ціннісні структури українського населення. Виявлені основні ціннісні позиції сучасної української молоді.

Keywords: *youth, valued orientations, socialization, mechanism, forming.*

Ключові слова: *молодь, ціннісні орієнтації, соціалізація, механізм, формування.*

Ключевые слова: *молодежь, ценностные ориентации, социализация, механизм, формирование.*

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в Україні, висунули на перший план проблеми соціалізації молоді. На формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах впливає інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем. З одного боку, суспільство в усій сукупності проявів суспільного життя впливає на особистість молодої людини, з другого – особистості активно засвоюють попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління. Ціннісні орієнтації молоді як найбільш динамічної групи суспільства вельми чутливі до змін. Саме в молодіжному середовищі формується новий тип особистості, який домінуватиме і розвиватиметься в майбутньому. Ціннісні орієнтації є основними векторами соціальних орієнтацій, вони визначають спрямованість особистості і міру її соціальності, що змінюються залежно від рівня відповідності індивідуальних потреб і

інтересів потребам і інтересам соціуму. Це зумовлює проблему формування ціннісних орієнтацій молоді як для сучасної соціальної політики, так і для майбутніх перспектив суспільного розвитку.

Поняття “цінність” є центральною дефініцією при вивченні ціннісних орієнтацій особистості. Її складну діалектику демонструє у вигляді певних форм соціальної казуальності нормативно-ціннісний підхід до аналізу процесу розвитку суспільства, який веде до класиків соціології: М.Вебера, Е.Дюркгейма, А.Маршалла, В.Парето, Т.Парсонса. Теоретико-методологічні підходи розвивались класичною соціологією і представлені такими авторами як, З.Бауман, П.Бергер, Т.Лукман, Дж.Мід, П.Штомпка. У пострадянській та вітчизняній соціології поняття “цінність” розглядається в працях А.Здравомислова, В.Ядова, А.Кравченко, Т.Заславської, Н.Лапіна, А.Ковалерова, Л.Овсянецької, М.Скока, Н.Сорокіної [1; 3–6]. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Кожне покоління молоді, що вступає в самостійне життя, засвоює вже сформовані цінності, якими живе в даний момент старше покоління. А потім формує і реалізує свою життєву програму, беручи за основу інтеріоризовані цінності.

Ціннісні орієнтації являють собою складні утворення, що вбирають у себе різні рівні і форми взаємодії громадського й індивідуального в особистості, специфічною формою усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого і майбутнього, суттєвості свого власного “Я”. А.Здравомислов і В.Ядов вказують на те, що “основна функція ціннісних орієнтацій – регулювання поведінки як усвідомленої дії в певних соціальних умовах” [3; 4].

Включення ціннісних орієнтацій до структури особистості дає змогу, як вказує В.Ядов, уловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої треба шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, культурі, в особливостях со-

ціально-групового усвідомлення того середовища, в якому сформувалась соціальна індивідуальність, і де проходить повсякденна життєдіяльність людини” [4, с. 6]. Таким чином, ціннісні орієнтації, як одне з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки й істотно впливають на всі аспекти її діяльності. Отже, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов’язаний з розвитком спрямованості особистості. У співвідношенні зі сприйнятими у психології поняттями природи й особливостей ціннісної орієнтації особистості, цінності, які становлять її структуру і зміст, поділяють на дві основні групи (М.Рокич) з погляду цілей і завдань, яким слугує та чи інша цінність. Першу групу становлять цінності-цілі (термінальні цінності), другу – цінності-засоби (інструментальні). Найголовнішими є термінальні цінності – основні цілі людини, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу. Термінальні цінності начебто визначають сенс життя людини, вказують, що для нього є особливо важливим, значущим, цінним [7].

Аналіз ціннісних орієнтацій молоді повинен враховувати два важливих фактори, які, головним чином, і впливають на процес формування ціннісних орієнтацій: по-перше, соціокультурної ситуації, яка склалась в сучасній Україні; по-друге, специфіки молоді як відносно самостійної соціально-демографічної групи.

Складність аналізу специфіки молодіжного середовища, ролі й становища молоді в суспільстві, її життєвого рівня і соціального самопочуття, характеру адаптації до соціокультурної системи зумовлена органічним взаємозв’язком ціннісних орієнтацій молоді та соціокультурних перетворень.

Для характеристики рівня маргіналізації суспільної свідомості, що породжується сучасною соціокультурною ситуацією, на наш погляд, найбільш вдалою є категорія “соціально-культурна ентропія”, яка покладена в основу

підходу, запропонованого А. Флієром [8]. Згідно з даним підходом соціально-культурна ентропія являє собою порушення функціональної цілісності й збалансованості системи, її дисфункцію, що веде до зниження можливості ефективного регулювання соціального життя людей. Тобто певні ознаки соціально-культурної ентропії пов'язані передусім з такими причинами: зростаючими процесами маргіналізації населення, виходом дедалі більшої кількості людей із зони ефективної регуляції їх свідомості й поведінки засобами домінантною в даному суспільстві культурної системи і, передусім з боку комплексу її культурних інститутів; падінням ефективності процедур соціалізації й інкультурації особистості; деградацією престижності особистісних форм досягнення бажаного соціального статусу і доступу до соціальних благ за одночасного зростання популярності протизаконних і кримінальних методів розв'язання цих проблем. Слід відмітити той факт, що сучасна криза українського суспільства – це одночасно дезінтеграція певного способу життя і способу мислення. Це пояснюється тим, що реформується насамперед не економіка, а свідомість людей. Тому найбільш гостро відчувається криза світогляду, пов'язана передусім з кризою системи цінностей.

Описуючи сучасне суспільство, дослідники, як правило, виділяють такі характеристики ціннісних структур українського населення:

- орієнтованість на матеріальні потреби;
- постійне звуження поля соціального інтересу;
- пластичність менталітету українського населення, що породжується його здатністю адаптуватись до будь-яких соціальних змін;
- підпорядкованість масової свідомості впливу засобів масової інформації як зовнішнього прояву віртуалізації способу життя;
- відсутність регулюючих функцій моральної свідомості;
- поклоніння значної частки населення перед владою, навіть у ситуації відносної свободи вибору альтернатив;

– культурна невимогливість і готовність споживати будь-які моральні сурогати.

Таким чином, сучасне українське суспільство характеризується, з одного боку, прагненням до радикальної трансформації відносин власності, до корінних змін політичної структури, а з другого – тотальною кризою в усіх сферах суспільного життя і суттєвою трансформацією системи цінностей. Проте, на наш погляд, картину української соціокультурної дійсності доповнюють такі риси, що характеризують сучасну молодь:

– нечіткість уявлень про громадянський обов'язок та патріотизм, що обертаються соціальною інертністю та відчуженістю молоді від проблем суспільства;

– небажання молоді нести відповідальність не тільки за долю суспільства, а й за власне майбутнє;

– неготовність певної частини молоді до служіння високим суспільним ідеалам;

– низький рівень самостійності мислення, що заважає формуванню здатності приймати відповідальні рішення в ситуації вибору;

– відсутність соціальної солідарності, що створена відсутністю консолідуючих ідеалів і байдужістю до суспільних проблем.

Таким чином, в умовах сучасного суспільства високі ідеали (творчість, прагнення до свободи, самореалізації) відступають на другий план. Пріоритетними стають цінності індивідуального успіху, що ототожнюються з матеріальним благополуччям. Це зумовлює виникнення суперечностей між вимогами сучасного соціуму до молоді та неготовністю певної частки молодих людей відповідати їм. Уявлення про цю суперечність можна скласти за такими аспектами:

– потреба держави в активних громадянах та відносно слабке усвідомлення людьми себе в такій якості;

– недостатній (часто фрагментарний) розвиток у значної частини молоді реальної готовності до життя в сучасних умовах;

- нерівномірно розвинуті інструментальні якості та навички;
- незасвоєність технологій результативної поведінки;
- відносно слабка вираженість внутрішньої свідомості, що оберігає особистість від деформацій чи деградації в складних життєвих ситуаціях.

Процес інформатизації, під яким розуміють створення інформаційного середовища на базі комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, один з небагатьох процесів в українській соціокультурній реальності. Це напрям, який дасть змогу молодим людям не тільки вижити в складних соціально-економічних умовах, що склалися у суспільстві, а й успішно зробити кар'єру. Необхідно відмітити, що молодь розуміє переваги, які дають їй інформаційно-комунікаційні технології, й активно засвоює їх.

Встановлення демократичних засад у державному управлінні, прояви постмодернізму, культурний простір, що постійно змінюється, і створює цінності, норми ідеали, не може не впливати на свідомість молоді, яка засвоює нові ліберальні й демократичні цінності.

Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах є відображенням складностей процесу її соціалізації, який втілює інтегральний результат взаємодії двох цілісних систем: з одного боку, суспільства, що впливає на особистість молодої людини, з другого – особистості, що активно та вибірково засвоює попередній актуальний досвід соціуму, знання, норми, цінності, традиції, що накопичуються і передаються від покоління до покоління.

Від того, наскільки ефективно будуть засвоєні ті чи інші цінності і яким чином вироблятимуться потреби та інтереси, залежить рівень успішної соціалізації: стане молода людина повноцінним громадянином і особистістю чи її поведінку вважатимуть девіантною. Відсутність ідеалів і цілей у сучасному житті негативно впливає на становлення молоді, тому вони повинні бути обов'язково визначені для того, щоб молодь могла на них орієнтуватись у процесі особистісного розвитку.

Якщо процес соціалізації відбувається в умовах соціальної трансактивності, коли суспільство стоїть на роздоріжжі, і його розвиток може йти в двох різних напрямках, то молодь, як правило, обирає, хоча й інтуїтивно, новий шлях розвитку та нові ідеї. У цьому сенсі кожне нове покоління в будь-якому суспільстві – це свого роду шанс на сприятливий розвиток у майбутньому.

Таку ситуацію охарактеризувала М.Мід, коли сформулювала стосовно часової специфіки три види культур: постфігуративну, яка переважає в традиційних суспільствах і орієнтована на минулий досвід; конфігуративну, що переносить центр тяжіння з минулого на сучасність і відкриває можливість розвитку молодіжних культур і різного роду конфліктів між поколіннями. І префігуративну, що орієнтована головним чином на майбутнє, коли з ряду причин, ні минулий, ні теперішній досвід не дає змоги розв'язувати життєво важливі проблеми і навіть є шкідливим. У таких ситуаціях молодь, безумовно, спираючись на цінності, закладені старшим поколінням, поперше, швидко засвоює нові вимоги, а по-друге, створює нові для даного середовища норми, стереотипи, закріплює їх у свідомості й створює тим самим новий досвід, яким вже буде вимушене користуватись старше покоління. Проте, так не може тривати довго. Як не може молодь завжди зберігати своє лідируюче становище. Стабілізація суспільства приводить до своєрідної “реставрації”, і взаємодія поколінь набуває класичного вигляду [2].

Необхідно визначити основні ціннісні позиції (тенденції), що характерні для сучасної української молоді.

➤ Передусім це відображення в свідомості більшості молодих людей розшарування суспільства (бідні – багаті, еліта – аутсайтери, демократи – націонал-патріоти та ін.). Одночасно з розшаруванням відбувається процес ціннісного усвідомлення своєї належності до певної групи, страти, що супроводжується формуванням свого роду захисних бар'єрів між прошарками і групами, іноді закріплених у стереотипах, правилах, символіці, місцях відпочинку.

➤ Зростання усвідомлення молодою людиною себе як самоцінності, а також своїх прав. Особливо це стосується цінності життя та честі, особистої безпеки тощо.

➤ Підвищення ролі приватних, особистих життєвих цінностей (матеріальна забезпеченість, вдалий шлюб, здорові діти, наявність житла, автомобіля тощо) при зниженні цінностей суспільно значущих (приносити користь суспільству, бути необхідним людям).

➤ Зростання цінності родини як ключової цінності суспільства, насильницьки не деформованого ідеологічними доктринами.

➤ Помітне зовнішнє витискання цінності праці, особливо праці виробничої і заміна її цінністю матеріальної забезпеченості.

➤ Згасання в свідомості молодих людей патерналістського принципу державної політики, а особливо, зрівняльних тенденцій. Різке зростання ціннісної позиції – “опора на власні сили”.

➤ Значне вивищення таких цінностей, як гроші, кар’єра, успіх за значної орієнтації на ринкові відносини і недержавний сектор економіки.

➤ Визначається особиста готовність до життя в ринкових умовах і пов’язані з нею емоційно-психологічні стани.

➤ Достатньо чітко виявлення цінності “життєвого оптимізму”, пов’язане з почуттям впевненості.

➤ Зростання цінності освіти.

➤ Зростання релігійності молоді як позитивної цінності при значних масштабах прояву містицизму та квазірелігійності.

➤ Перетворення політичної сфери життя, у тому числі політичної активності в інструментальну цінність, пов’язану з вирішенням життєвих завдань, за суттєвого зниження суспільно-політичної активності.

➤ Переважна орієнтація на політичні партії та рух демократичних сил і прийняття демократії як цінності.

➤ Зниження екстремістських тенденцій у молодіжній свідомості й орієнтація на стійкий розвиток та стабільні цінності.

➤ Поступове зростання етноцентризму молоді й усвідомлення себе українцями, що має ціннісну природу.

➤ Крайня непопулярність насильства як ціннісного елемента свідомості.

Кожна з виділених тенденцій, за певного розгортання подій може перейти критичну межу і перетворитись на так звані антиціннісні тенденції.

Лідируюче становище молоді як соціально-демократичної групи суспільства визначається не просто прийняттям “будь-якою ціною” нових основ стосовно попередньої ідеології чи парадигми, ціннісні орієнтації молоді повинні відповідати загальному вектору розвитку людства і окреслюватись такими загальними поняттями, як демократія, свобода, права людини, правова держава, громадянське суспільство, ринок. Така орієнтація – свого роду шанс прориву в розвитку, який “дається” суспільству перехідного періоду під час виходу в самостійне життя нового покоління. І тут багато залежить вже від здатності даного суспільства, його соціальних інститутів використати цей шанс.

Таким чином, можна зробити спробу визначення комплексного механізму процесу соціалізації молоді, яка одночасно є його активним суб’єктом. Механізм соціалізації молоді охоплює зовнішні чинники: цілеспрямований вплив соціокультурного середовища, в якому людина постійно перебуває, виховується і формується як особистість, її норми, цінності, соціальні очікування, стандарти поведінки, які засвоюються через агентів соціалізації (сукупність соціальних інститутів, суспільних організацій, у рамках яких індивід реалізує певні соціальні ролі й набуває бажані соціальні статуси). До внутрішніх факторів необхідно віднести такі, як: соціальна активність самої особистості, самостійність у виборі та засвоєнні знань, уміння порівнювати різні точки зору, критично їх оцінювати, активна участь у практичній перетворювальній діяльності. Важливим критерієм відмінності зрілої особистості та особистості інфантильної є диференційована самооцінка, здатність самостійно приймати рішення. Тобто

молоді люди керуватимуться тією системою ціннісних орієнтацій, яка сформувалась у процесі соціалізації під впливом перетворень сучасного українського суспільства.

Література

1. *Кавалеров А.А.* Цінність у соціокультурній трансформації : монографія / Кавалеров А.А. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 165–177.
2. *Мид М.* Культура и мир детства : избр. произв. / М. Мид ; сост. и предисл. И.С.Кона. – М. : Наука, 1988. – 429 с. – (Этнографическая библиотека).
3. *Потребности. Интересы. Ценности* / А.Г.Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
4. *Саморегуляция* и прогнозирование социального поведения личности / под. ред. В.А.Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
5. *Скок М.А.* Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента / М.А.Скок // Вісник ЧДПУ : [збірник наук. праць] голов. ред. Носко М.О. ; Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г.Шевченка. – Чернігів : Ред.-вид. центр ЧДПУ. 2002. – Вип. 11: Серія: Психологічні науки. – С. 128–132.
6. *Сорокина Н.Д.* Перемены в образовании и динамика жизненных стратегий студента / Н.Д.Сорокина // Социологические исследования. – 2003. – №10. – С.55–60 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.isras/socis.html>.
7. *The Nature of Human Values* / М. Rokeach. – New York-London : Free Press, 1973. – 438 p.
8. *Флиер А.Я.* Энтропия социально-культурная / А.Я.Флиер // Культурология. XX век : словарь / глав. ред, сост. и авт. проекта А.Я.Левит. – СПб., 1997. – С. 565–567.